

Wartości młodzieży niewidomej w aspekcie społecznym i lingwistycznym

Streszczenie

Artykuł podejmuje temat wzajemnych zależności pomiędzy całkowitym zaburzeniem widzenia a hierarchią wartości niewidomej młodzieży. Rozważania ujęte w tekście dotyczą perspektywy społecznej i lingwistycznej. Celem artykułu jest odpowiedź na pytanie, jakie wartości niewidoma młodzież deklaruje jako najwyższej cenione, czym te preferencje uzasadnia oraz jak rozumie nazwy wybranych wartości. Podstawą przeprowadzonej analizy są wyniki wywiadu diagnostycznego przeprowadzonego w Ośrodku Szkolno-Wychowawczym w Laskach, w grupie uczniów gimnazjum i liceum.

Analiza materiału badawczego przynosi przekonanie o wysokiej kompetencji aksjologicznej niewidomej młodzieży i zarysowuje pozytywny obraz świata wartości badanych. Niewidoma młodzież dodatkowo waloryzuje wartości afiliacyjne, wartości związane z samorozwojem, przewyżnianiem trudności i osiągnięciem obranego celu. W warstwie lingwistycznej mentalne wyobrażenia definiowanych wartości mieszczą się w ramach definicji słownikowych, jak również ujawniają cechy istotne dla badanych, kluczowe dla ich postrzegania danego pojęcia. Weryfikacja hipotezy badawczej przynosi częściowe przekonanie o wpływie niepełnosprawności na hierarchię wartości osób niewidomych.

Słowa kluczowe: wartości, wartościowanie, młodzież, niewidomi, definiowanie

The values of blind teenagers in social and linguistic aspects

Abstract

This article discusses the relationships between vision disturbances and the hierarchy of values in blind teenagers, analysing the matter from a social and linguistic perspective. The purpose of this article is to provide an answer to the question: what values do blind teenagers declare to be the most valued, what is the justification for those preferences and how do they understand the names of the values they provide. Results of a diagnostic interview carried out at the Special Purpose School and Education Center in Laski among secondary school and high school students are used as the base for the analysis. Analysing the research material brings the conclusion that there is a high level of axiological competence in blind teenagers and outlines a positive image of the world of studied values. Blind teenagers also cherish affiliative values, values related to self-development, overcoming obstacles and attaining the set goal. In the linguistic aspect

the mental constructs of the values defined fit in with dictionary definitions but also reveal important features of the respondents, which are key for their perception of a particular notion. A verification of the research hypothesis brings about a partial conviction of the impact disability has on the value hierarchy of the blind.

Keywords: values, valuation, teenagers, blind, definition

Wstęp

Wartości i wartościowanie od wielu lat znajdują się w polu zainteresowania pedagogów, a także językoznawców. Ich istota i konsekwencje wychowawcze zachęcają do podjęcia kolejnej próby opisu uwzględniającej młodzież niewidomą.

Celem prezentowanych badań jest ustalenie hierarchii wartości młodzieży niewidomej oraz opis eksplikacji pojęć wartościujących, który prowadzi do rekonstrukcji fragmentu aksjologicznego obrazu świata badanej grupy. Obszarem realizacji zamierzonego celu był Ośrodek Szkolno-Wychowawczy dla Dzieci Niewidomych im. Róży Czackiej w Laskach. Badaniem objęto wszystkich niewidomych uczniów klas gimnazjalnych i licealnych, mieszkających w internacie Ośrodka w roku szkolnym 2015/16. Była to grupa 23-osobowa.

Pierwszym krokiem, który prowadzi do odpowiedzi na pytanie: „Jakie wartości młodzież niewidoma deklaruje w swoich wypowiedziach, uznając je za ważne dla swojego życia, a także jaką hierarchię tych wartości konstruuje i czym te preferencje uzasadnia?”, jest uzgodnienie kwestii znaczeniowej.

Rzeczownik *wartość* od XIX w., obok znaczenia ekonomicznego, ilościowego, ma również znaczenie aksjologiczne, jakościowe¹. Niewidoma młodzież także, definiując ten leksem, wskazuje na jego dwa wymiary: aksjologiczny i materialny, częściej wyróżniając ten pierwszy. Uczestnicy badań, poproszeni o dokończenie zdania „Wartość to, według mnie...”, udzielali odpowiedzi: „coś ważnego”, „coś, co ma znaczenie”, „coś, co jest dla mnie ważne”, „moja wartość jako człowieka”, „coś intelektualnego, duchowego”, „to, co ważne w życiu” – z jednej strony i „wartość liczbowa”, „wartość matematyczna” – z drugiej. Należy zwrócić uwagę, że w eksplikacji jakościowej brak odniesień kontekstowych do „tego, co dobre” lub „tego, co złe”. Pojawia się natomiast eksplikacja „X jest wartością: X jest tym, co (grupy ludzkie i) nadawca odczuwa(-ją) jako ważne, uznaje(-ją) za ważne”. Co ciekawe, Jadwiga Puzynina proponuje w swojej publikacji² wyjaśnienie przymiotnika *ważny*, które jest niejako odwróconą eksplikacją leksemu *wartość* w rozumieniu ankietowanych – X jest ważny: „X jest tym czymś, z czym wiążą się fakty, wydarzenia lub stany rzeczy, stanowiące według nadawcy jakieś wartości pozytywne i/lub negatywne. Dlatego nadawca odczuwa X za godne uwagi”. Taki

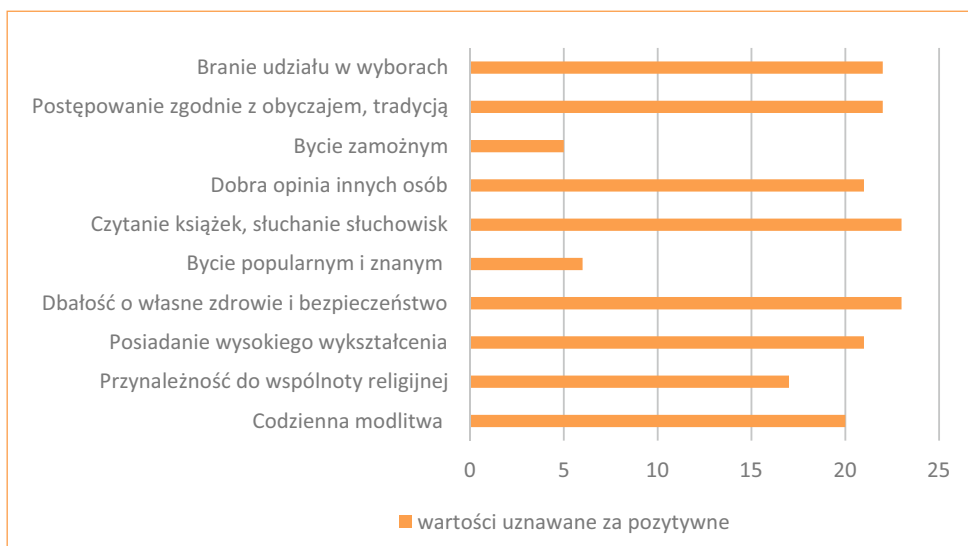
¹ J. Puzynina, *Wartości i wartościowanie w perspektywie językoznawstwa*, Kraków, Wyd. PAU, 2013, s. 88

² Tamże, s. 264

stan rzeczy pozwala sądzić, że badana grupa rozumie leksem *wartość* w kategoriach tego, co stanowi cel dążeń³ i owym rozumieniem motywuje wybory wartości uznawanych za pozytywne i deklarowanych jako realnie realizowane.

Aspekt społeczny

Podczas badania młodzież została poproszona, aby spośród 10. zjawisk, które można uznać za wartość⁴, wybrali te, które są według nich wartością pozytywną [Wyk. 1] i te, którymi kierują się w swoim postępowaniu [Wyk. 2].

Wyk. 1 Wartości uznawane przez badanych za pozytywne

Źródło: opracowanie własne

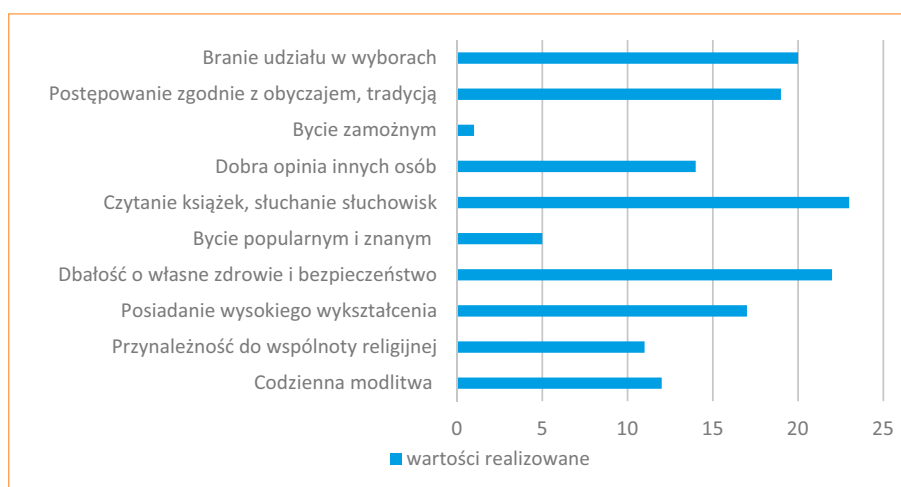
³ Por. def. *wartości* Jana Szczepańskiego: „przedmiot materialny lub idealny, idea lub instytucja, przedmiot rzeczywisty lub wymaginowany, w stosunku do którego jednostki lub zbiorowość przyjmują postawę szacunku, przypisują mu ważną rolę w swoim życiu i dążenie do jego osiągnięcia odczuwają jako przymus”; J. Szczepański, *Elementarne pojęcia socjologii*, Warszawa, Wyd. PWN, 1972, s. 97

⁴ Typologia wartości wyróżnionych w ankiecie odnosi się do podziału zaproponowanego przez Puzyrinę w pracy *Język wartości*. Autorka dzieli wartości pozytywne i negatywne na podstawowe i pomocnicze. Wśród wartości podstawowych wyróżnionych zostaje siedem podgrup typologicznych:

- 1) wartości odczuciowe (związane z odczuciami psychicznymi i/lub fizjologicznymi),
- 2) wartości witalne (związane z życiem, zdrowiem lub chorobą i śmiercią),
- 3) wartości społeczno-obyczajowe (związane z życiem społecznym),
- 4) wartości poznawcze (związane z poznaniem prawdy),
- 5) wartości moralne (związane z czynnym nastawieniem na innych ludzi i ich dobro),
- 6) wartości estetyczne (związane z przeżyciem estetycznym),
- 7) wartości sakralne (związane z czcią wobec elementów wyznawanej religii); por. J. Puzyrina, *Język wartości*, Warszawa, PWN, 1992

Z badań wynika, że wszyscy pytani za wartość pozytywną uznali *dbałość o własne zdrowie i bezpieczeństwo* oraz *czytanie książek, słuchanie słuchowisk*. Możemy zatem przyjąć – za definicją wyróżnioną przez badanych – że wartości witalne oraz wartości estetyczne są dla niewidomej młodzieży czymś, co odczuwają jako ważne i wobec czego przyjmują postawę szacunku. Dla większości badanych (95%) istotne są również wartości społeczno-obyczajowe reprezentowane przez *branie udziału w wyborach* i *postępowanie zgodnie z obyczajem* oraz wartości poznawcze reprezentowane przez *posiadanie dobrego wykształcenia*. W tym miejscu należy zaznaczyć, że niewidoma młodzież, która brała udział w wyborach, mówi o trudnościach logistycznych związanych z samą czynnością oddania głosu. W opinii pytanych procedura głosowania jest trudna i tym samym zniechęcająca do udziału w wyborach. Najmniej badanych za wartość pozytywną uważa *bycie zamożnym* (26%) oraz *bycie popularnym i znanym* (21%).

Prezentowane powyżej wyniki wydają się szczególnie ciekawe w zestawieniu z wartościami, które badani deklarują jako realizowane w codziennym postępowaniu. Poproszono badanych, aby wśród wartości uznawanych przez siebie za pozytywne wskazali te, którymi kierują się w swoim życiu [Wyk. 2].

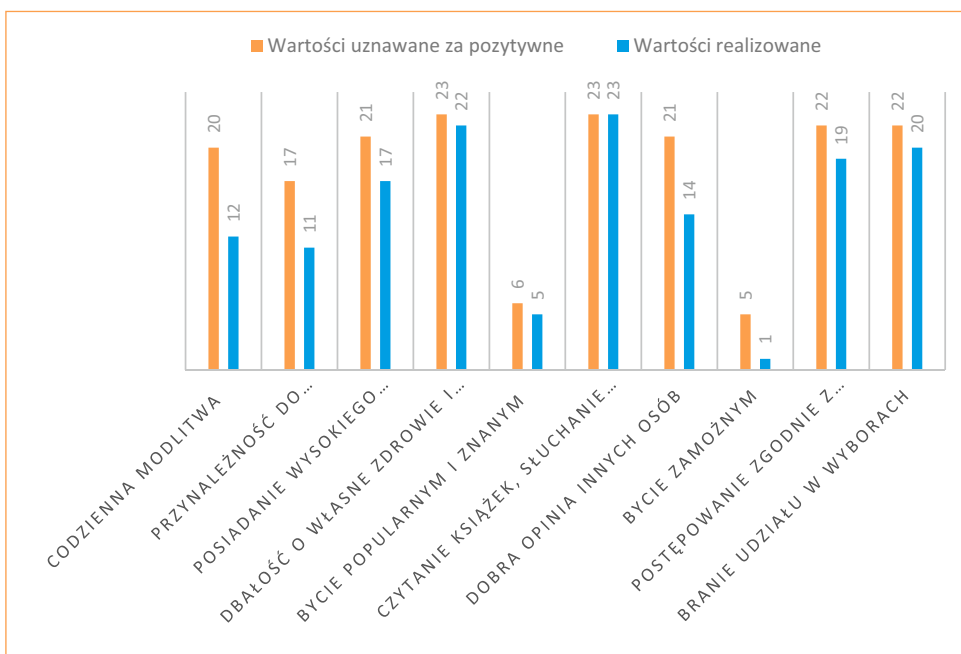
Wyk. 2 Wartości deklarowane jako realizowane w codziennym postępowaniu

Źródło: opracowanie własne

Z badań wynika, że na pytanie, czy wartości uznawane są zawsze realizowane przez ankietowanych, należy udzielić przeczącej odpowiedzi.

Okazuje się, że tendencję spadkową obserwujemy w przypadku wartości odcuciowych, reprezentowanych przez *bycie zamożnym*. Część osób uznaje *bycie zamożnym* za wartość pozytywną, jednocześnie nie dąży do tego w swoim postępowaniu, argumentując, że „jest to trudne do osiągnięcia, gdy się jest osobą

niewidomą”. Kilkustopniowy spadek zauważyć możemy także w przypadku wartości sakralnych. Niewidoma młodzież zaznacza, że stara się rozwijać duchowo, choć nie zawsze jej się to udaje. Tym samym można sądzić, że wartości sakralne stanowią dla pytanych wyzwanie. Podobny spadek obserwujemy także w przypadku *dobrej opinii innych osób*. Badani taki wybór argumentowali twierdzeniem, że „to, aby inni dobrze o mnie myśleli, jest ważne, ale nie zabiegam o to w specjalny sposób”. Takie stanowisko – uprzedzając nieco tok wyводу – potwierdza się w innych wartościach wymienianych jako pozytywne i ważne w życiu ankietowanych, wśród których znalazły się takie, jak: „bycie sobą”, „naturalność”, „nieudawanie kogoś, kim nie jestem”, „być sobą”, „nikogo nie udawać”.

Wyk. 3 Porównanie wartości uznawanych i realizowanych przez badanych

Źródło: opracowanie własne

Wśród proponowanych wartości, najczęściej realizowane są (podobnie jak w przypadku wartości uznawanych) wartości witalne i estetyczne reprezentowane przez *dbałość o własne zdrowie i bezpieczeństwo* oraz *czytanie książek, słuchanie słuchowisk*. Z badań wynika, że niewidoma młodzież jest świadoma – o czym otwarcie mówi w wywiadzie – niebezpieczeństw, jakie czekają na nią poza Ośrodkiem w Laskach. Badani szczególną uwagę zwracają na dostosowanie infrastruktury oraz przestrzeni miejskiej do ich potrzeb. Należy przy tej okazji wspomnieć, że mimo ogólnodostępnej wiedzy o problemie, jaki stanowi dla osób

niewidomych przemieszczanie się w przestrzeni zurbanizowanej, nadal wiele miejsc nie jest dostosowanych do potrzeb osób niepełnosprawnych. Szczegółowe omówienie problemu prezentuje praca zbiorowa *Bezpieczeństwo osób niewidomych i słabowidzących w ruchu drogowym*⁵ oraz książka wskazująca, w jaki sposób rozwijać orientację przestrzenną *Orientacja przestrzenna i poruszanie się niewidomych oraz słabowidzących*⁶. Dodatkowo niewidoma młodzież chciałaby mieć nieograniczony dostęp do sztuki (szczególnie muzyki), która jest ważnym elementem jej życia.

Wiele o preferencjach w wartościowaniu niewidomej młodzieży mówią wartości wskazane jako odpowiedź na pytanie „Czy, oprócz wymienionych wartości, chciał(a)byś wskazać jeszcze inne pojęcia, które mówią o wartościach w Twoim życiu?”. Wśród wymienionych wartości znalazły się:

1. wartości sakralne – spośród wielu leksemów reprezentujących tę grupę wartości, podczas wywiadu wymieniano: *dekalog, wiara* oraz *Bóg*;
2. wartości poznawcze – w wywiadzie znajdujemy trzy reprezentacje tej grupy: *prawda, możliwość rozwoju* – jako czynność docierania do prawdy oraz w podobnym kontekście *rozwijanie swoich pasji (uzdolnień, talentów)*;
3. wartości moralne – wśród wymienionych jako wartości pozytywne znalazły się nazwy cech i ludzkich postaw: *prawdomówność, dotrzymywanie słowa, dobroć, lojalność, postępowanie moralne, pokojowa postawa, szczerłość, pomoc innym, wytrwałość*;
4. wartości odczuciowe, koncentrujące się wokół poczucia szczęścia: w ramach tej grupy wymieniano wartości związane z pozostawaniem w relacji z drugim człowiekiem: *przyjaźń, miłość, rodzina, kontakty z innymi ludźmi, poznawanie nowych osób, posiadanie kogoś bliskiego, zrozumienie przez innych, wsparcie innych osób*. Wśród wymienianych wartości odczuciowych wskazywano także te, które określają postawę podmiotu związaną z samorealizacją: *dążenie do celu, możliwość rozwoju, stawianie sobie wyzwań, pewność siebie, ambicja*. Kolejno wyróżniano wartości mówiące o zachowaniach podmiotu: *radość, poczucie humoru, asertywność, naturalność (bycie sobą)* i jego odczuciach: *niezależność, zaradność*.

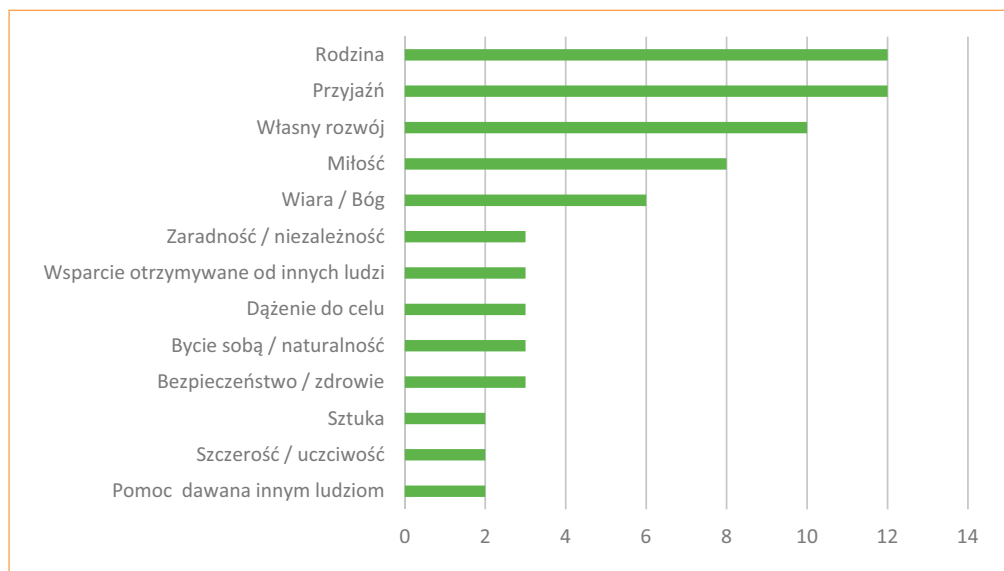
W obliczu przeanalizowanego materiału możemy zarysować oś wartościowania, na której skupiają się deklaracje niewidomej młodzieży. Wymienione wartości wskazują na pozytywne znaczenie altruizmu i realizacji ideałów moralnych w życiu badanych. Dodatkowo zauważyć możemy, że pytani odczuwają potrzebę pozostawania w związku dialogicznym – rozumianym w nurcie Tischnerowskim

⁵ *Bezpieczeństwo osób niewidomych i słabowidzących w ruchu drogowym. Wybrane aspekty praktyczne*, red. K. Laskowska, W. Filipkowski, E. Glińska, Białystok, Wyd. Uniwersytetu w Białymstoku, 2014

⁶ J. i J. Kwapiszowie, *Orientacja przestrzenna i poruszanie się niewidomych oraz słabowidzących*, Warszawa, Wyd. WSiP, 1990

– z drugim człowiekiem. Niewidoma młodzież, obok wartości afiliacyjnych, pozytywnie waloryzuje także wartości związane z samorozwojem, przewyciężaniem trudności i osiągnięciem obranego celu. Przegląd wartości wymienianych jako obecne w życiu badanych może stanowić punkt wyjścia do odpowiedzi na pytanie o hierarchię wartości badanej grupy.

Podczas wywiadu badani zostali poproszeni o wybranie trzech wartości, które uznają w swoim codziennym życiu za najważniejsze i którymi jednocześnie kierują się w swoim postępowaniu i w swoich wyborach [Wyk. 4].

Wyk. 4 Hierarchia wartości niewidomej młodzieży

Źródło: opracowanie własne

Najwyższe pozycje na drabinie wartości młodzieży niewidomej zajmuje *rodzina* i *przyjaźń*. Te wysoko zhierarchizowane wartości odczuciowe wiążą się z poczuciem bliskości, bezpieczeństwa i szczęścia. Są one cenione i uznane za ostateczne przez ponad połowę (52%) ankietowanych. Taki stan rzeczy motywuje fakt, iż rodzina i przyjaciele zaspokajają różne potrzeby psychiczne, w tym kontaktu emocjonalnego. Osoby niewidome szczególnie cenią rodziców, którzy stanowią dla nich wsparcie, są doradcami i opiekunami. Pytani fakt ten niejednokrotnie podkreślają w swoich wypowiedziach podczas badania. Kiloro uczniów, definiując pojęcie autorytetu, za przykład podaje osoby z najbliższej rodziny.

Niemal połowa pytaných (43%) wśród jednej z trzech najważniejszych wartości wskazuje *własny rozwój*, rozumiany szeroko jako rozwój intelektualny oraz rozwijanie swoich pasji, talentów i uzdolnień. Niewidoma młodzież szczególnie ceni sobie wszelkie sposoby aktywności związane z rozwojem własnych talentów.

Możemy przyjąć, że w przypadku badanych mamy do czynienia z trojką motywacją do rozwoju, na którą wpływają motywy poznawcze, ambicyjne i praktyczne. Duże znaczenie ma sama chęć jak najpełniejszego poznania otoczenia. Dodatkowo, wielokrotnie podczas badania młodzież zaznacza, że ważne jest, aby móc wykorzystać cały swój potencjał. Przyczyną takiego stanu rzeczy jest świadomość, że to właśnie pewne predyspozycje indywidualne będą w grupie cechą wyróżniającą. Ponadto badani zwracają uwagę, że w ich opinii pracodawcy rzadziej zatrudniają osoby niewidome. Taki stan rzeczy stanowi dla młodzieży niewidomej dodatkową motywację do samorozwoju.

1/3 pytanym za cel swoich dążeń uznaje *miłość*, która, z jednej strony, stanowi odpowiedź na potrzebę bliskości z drugim człowiekiem, ale również, jak deklaruje badani, potrzebę uczestniczenia w przeżyciach drugiego człowieka.

Wśród deklarowanych wartości, kategorią wartą uwagi jest także grupa wartości sakralnych, które stanowią najważniejszy cel dążeń dla 26% pytanym. Badani twierdzą, że religia pozwala im na określenie sensu życia i jest drogowskazem w codziennym postępowaniu.

Aspekt lingwistyczny

W niniejszym opracowaniu analizie poddane zostaną konstatacje wartościujące typu *X jest wartością*. Pytani definiowali cztery nazwy wartości: *ojczyzna*, *miłość*, *wolność*, *autorytet*. Analiza eksplikacji pojęć wartościujących pozwoli na opis aksjologicznego obrazu świata badanej grupy społecznej oraz wskazanie mechanizmów językowych, za pomocą których obraz ten jest ukazany. Metody opisu zastosowane w tym opracowaniu mają swoje źródła w językoznawstwie kognitywnym.

Ojczyzna

Wyraz *ojczyzna* ma we współczesnej polszczyźnie kilka znaczeń. *Słownik języka polskiego* pod red. Witolda Doroszewskiego definiuje leksem *ojczyzna* jako „kraj, w którym się ktoś urodził i który jest krajem jego rodaków”. Najnowszy *Wielki słownik języka polskiego* pod red. Piotra Żmigrodzkiego określa *ojczyznę* szerzej, jako „kraj, który ktoś uważa za swój, bo się w nim urodził, wychował lub mieszka”. Przywołane znaczenia są świadectwem konceptualizacji ogólnie przyjętej w naszym kręgu kulturowo-językowym.

Należy jednak zdać sobie sprawę z tego, że leksem *ojczyzna* nie jest tylko nazwą obiektywnie wyróżnionego fragmentu rzeczywistości, ale ma dodatkowo charakter symboliczny, związany ze strefą emocjonalną i aksjologiczną. Fakt ten potwierdzają studia Anny Wierzbickiej⁷. Autorka bada wyraz *ojczyzna*, wiążąc jego znaczenie z historią naszej wspólnoty językowo-kulturowej. Ustalenia A.

⁷ A. Wierzbicka, *Język – umysł – kultura*, Warszawa, Wyd. PWN, 1999; A. Wierzbicka, *Słowa klucze. Różne języki – różne kultury*, Warszawa, Wyd. Uniwersytetu Warszawskiego, 2007

Wierzbickiej prowadzą do ukazania (za pomocą metajęzyka semantycznego) rozumienia pojęcia *ojczyzna* przez Polaków⁸.

Eksplikacja Wierzbickiej obrazuje *ojczyznę* jako miejsce urodzenia, z którym podmiot czuje silną więź emocjonalną, m.in. ze względu na historię tego miejsca. Ojczyzna jest matką, która opiekuje się swoimi dziećmi, przy jednoczesnej gotowości dzieci do ochrony matki. Jest wspólnotą ludzi, którzy stanowią pewną całość – podobnie myślącą i odczuwającą.

Niewidoma młodzież z Ośrodka Szkolno-Wychowawczego dla Dzieci Niewidomych im. Róży Czackiej w Laskach na pytanie: „Czym jest dla Ciebie ojczyzna?” udzieliła następujących odpowiedzi:

Ojczyzna (1) kraj/miejsce, w którym mieszkam, (2) miejsce urodzenia, (3) miejsce, którego historię znam, (4) miejsce, które kocham i szanuję, (5) kultura, historia kraju, w którym żyjemy, osoby nas otaczające, (6) kraj, z którego pochodzę, (7) kraj, dla którego jestem gotowa(-y) się poświęcić, (8) miejsce, które doceniam, obchodząc jego tradycje, (9) kraj, w którym żyją związani więzią ludzie, (10) miejsce, o które dbam, (11) miejsce, o którym się pamięta, (12) mój dom, (13) miejsce, do którego przynależę, (14) miejsce, w którym dorastałem, z którym jestem związany emocjonalnie, (15) miejsce życia, którym się opiekuję, (16) element składowy moich poglądów.

Analiza eksplikacji leksemu *ojczyzna* pozwala zrekonstruować wyobrażenia niewidomej młodzieży związane z tym pojęciem. Definiowanie osób pytanych ma charakter odcuciowy, wychodzi poza definicję podstawową. Określa nie tylko zestaw cech pojęcia, ale również jego stopień nacechowania aksjologicznego.

Ojczyzna w rozumieniu niewidomej młodzieży ma jednoznaczne nacechowanie pozytywne. Jest pojęciem wielowymiarowym, którego rozumienie profiluje cechy relewantne, takie jak:

- przestrzeń fizyczna,
- przestrzeń duchowa (kulturowa),

⁸ Ojczyzna „(1) kraj (2) urodziłem się w tym kraju (3) jestem jakby częścią tego kraju (4) nie mogę być jakby częścią żadnego innego kraju (5) ten kraj jest jakby częścią mnie (6) kiedy myślę o tym kraju, czuję coś dobrego (7) gdybym tego nie czuł, to byłoby bardzo źle (8) myślę coś takiego, kiedy myślę o tym kraju: ten kraj nie jest taki jak inne kraje (9) ten kraj jest jak osoba (10) wiele złych rzeczy działo się z tym krajem (11) nie chcę, żeby z tym krajem działy się złe rzeczy (12) ten kraj zrobił dla mnie wiele dobrych rzeczy (13) tak jak matka robi dobre rzeczy dla swoich dzieci (14) chcę robić dobre rzeczy dla tego kraju (15) kiedy czuję coś złego z tego powodu, nie chcę nie robić tych rzeczy z tego powodu (16) wielu innych ludzi myśli to samo, kiedy myśli o tym kraju (17) ci ludzie czują coś dobrego, kiedy myślą o tym kraju (18) ci ludzie są jak jedna rzecz (19) jestem jakby częścią tej rzeczy (20) ci ludzie mówią tak samo (21) ci ludzie robią wiele rzeczy tak samo (22) ci ludzie myślą o wielu rzeczach tak samo (23) ci ludzie często czują tak samo (24) kiedy myślę o tych ludziach, czuję coś dobrego (25) ci ludzie są jakby częścią tego kraju (26) przedtem przez długi czas wielu innych ludzi było jakby częścią tego kraju (27) jestem jakby częścią wszystkich tych ludzi (28) w wielu rzeczach jestem taki jak ci ludzie”; A. Wierzbicka, *Słowa klucze...*, dz. cyt., s. 330

- wspólnota myśli,
- wspólnota historyczna,
- więź emocjonalna.

Na podstawie wyróżnionych dominant możemy zrekonstruować schematy wyobrażeniowe niewidomej młodzieży:

OJCZYŻNA to MIEJSCE zamieszkania, pochodzenia, urodzenia, dom;

OJCZYŻNA to ZBIOROWOŚĆ OSÓB, które znają historię swojej ojczyzny, pamiętają o ważnych wydarzeniach z nią związanych, kochają ją, dbają o nią, szanują ją, są gotowe poświęcić się dla niej, mają wspólne poglądy na jej temat.

Należy zauważyć, że analizowane eksplikacje wyróżniają aspekt lokatywny i aspekt wspólnotowy, całkowicie pomijają natomiast aspekt polityczny. Dodatkowo ważnym elementem konceptualizacji jest sformułowanie obowiązków, jakie zbiorowość ma wobec ojczyzny. Dane zawarte w wypowiedziach badanych uwzględniają elementy eksplikacji Wierzbickiej. W rozumieniu niewidomej młodzieży ojczyzna jest więc: miejscem urodzenia, z którym podmiot czuje silną więź emocjonalną, m.in. ze względu na historię tego miejsca. Ojczyzna jest wspólnotą, wobec której każdy jej członek ma określone obowiązki. Jest zbiorowością ludzi, którzy stanowią pewną całość – podobnie myślącą i odczuwającą.

Silne, pozytywne nacechowanie aksjologiczne pojęcia *ojczyzna* potwierdzają także konotacje pojawiające się w wypowiedzianych pytanych, takie jak: *patriotyzm, jedność, rodzina, poświęcenie*.

Miłość

Wyraz *miłość* ma we współczesnej polszczyźnie kilka znaczeń. *Słownik języka polskiego* pod red. W. Doroszewskiego definiuje leksem *miłość* jako 1) „głębokie przywiązanie do kogoś lub czegoś, gorące, namiętne uczucia do osoby płci odmiennej, umiłowanie, afekt”, 2) „Osoba ukochana, będąca przedmiotem czyichś uczuć”. Najnowszy *Wielki słownik języka polskiego* pod red. P. Żmigrodzkiego określa *miłość* jako: „silne uczucie do drugiej osoby, wywołujące chęć stałego przebywania z nią i uszczęśliwiania jej, przejawiające się troską i czułością, połączone zwykle z przywiązaniem i szacunkiem”.

Słownikowe definicje miłości odwołują się do (1) silnej, pozytywnej relacji osoby z kimś lub czymś, jak i (2) traktują miłość metonimicznie, określenie uczucia, zastępując określeniem obiektu uczucia. Do zbioru cech związanych z miłością możemy zaliczyć: odczuwanie szczęścia, troskę, czułość, przywiązanie i szacunek.

Wierzbicka eksplikuje *miłość* jako postawę, w której: X kocha Y, co znaczy, że pragnie powodować dobro Y⁹. Rozumienie miłości przytaczane za niewidomą młodzieżą poszerza przywołaną definicję. Badani na pytanie „Czym jest dla Ciebie miłość?” udzielali następujących odpowiedzi:

⁹ A. Wierzbicka, *Metatekst w tekście*, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk, Wyd. PAN, 1971, s. 94

Miłość to (1) uczucie, (2) relacja, więź emocjonalna między dwojgiem ludzi, (3) oddanie dla drugiej osoby, (4) siła do życia, (5) nie można bez niej istnieć, (6) poczucie należenia do kogoś, (7) bliskość, (8) serdeczność, (9) wsparcie, (10) cierpliwość, (11) zaufanie, (12) szacunek, (13) zrozumienie, (14) dbanie o kogoś, (15) patrzenie na innych wokół, (16) wiedza o tym, że jest ktoś inny, nie tylko ty, (17) druga osoba, na której nam zależy, (18) dążenie do wspólnego szczęścia z drugą osobą.

Analiza eksplikacji leksemu *miłość* pozwala zrekonstruować wyobrażenia niewidomej młodzieży związane z tym pojęciem. Definicje osób pytanym mają charakter odczuciowy. *Miłość* w rozumieniu niewidomej młodzieży ma jednoznaczne nacechowanie pozytywne. Jest pojęciem, którego rozumienie profiluje cechy relewantne, takie jak:

- pozytywna postawa,
- brak egoizmu,
- więź emocjonalna.

Na podstawie wyróżnionych dominant możemy zrekonstruować schematy wyobrazeniowe niewidomej młodzieży:

MIŁOŚĆ to OSOBA, o którą dbamy, wobec której jesteśmy lojalni, z którą dążymy do szczęścia, dzięki której nie myślimy tylko o sobie.

MIŁOŚĆ to RELACJA, której składnikami są: bliskość, serdeczność, wsparcie, cierpliwość, zaufanie, szacunek, zrozumienie.

MIŁOŚĆ to ENERGIA, bez której nie można żyć, dająca siłę do życia.

Należy zauważyć, że analizowane atrybuty miłości odnoszą się do różnych jej rodzajów: partnerskiej, rodzicielskiej i in.

Dane zawarte w wypowiedziach badanych uwzględniają elementy eksplikacji słownikowych. Należy jednak zauważyć, że w rozumieniu niewidomej młodzieży *miłość* jest uczuciem, którym obdarzamy drugą osobę. Ma charakter spersonalizowany. Proponowane rozumienia tego leksemu waloryzują pozytywnie postawę ofiarności i troski, w wypowiedziach pytanym nie dominuje punkt widzenia „ja”. Warto zauważyć, że osoby niewidome traktują miłość jako rodzaj „energii życiowej”. Źródłem owej energii jest drugi człowiek, jest ona ukierunkowana na czynienie dobra, postępowanie moralne, a w konsekwencji ma przynieść szczęście.

Wolność

Wyraz *wolność* ma we współczesnej polszczyźnie kilka znaczeń. *Słownik języka polskiego* pod red. W. Doroszewskiego definiuje leksem *wolność* jako (1) „niezależność jednego państwa (narodu) od innych państw w sprawach wewnętrznych i stosunkach zewnętrznych; niepodległość, niezawisłość, suwerenność”, (2) „możność, prawo nieskrępowanego działania, niezależność osobista, swoboda”. Nowszy *Wielki słownik języka polskiego* pod red. P. Żmigrodzkiego określa

wolność jako: „możliwość decydowania o sobie zgodnie z własnym życzeniem, którego nic nie ogranicza”, (2) „gwarantowane przez państwo prawo obywatela do swobodnego decydowania w zakresie jakiegoś obszaru jego życia”. Przywołane znaczenia zwracają uwagę zarówno na aspekt polityczny pojęcia – odnosząc je do suwerenności państwa i wolności obywatelskiej, jak również przytaczają potoczne rozumienie *wolności* bliskoznaczne do *swobody*.

Analiza rozumienia słowa *wolność* pozwala Wierzbickiej na uzyskanie (za pomocą metajęzyka semantycznego) eksplikacji rozumienia tego pojęcia przez Polaków:

„Wolność (1) Każdy chce myśleć coś takiego: (2) kiedy coś robię (3) robię to, bo chcę to robić, (4) nie dlatego, że ktoś mi mówi: (5) „musisz to robić, (6) bo ja chcę, żebyś to robił” (7) to bardzo źle, jeżeli ludzie w jakimś miejscu nie mogą tak myśleć (8) to bardzo dobrze, jeżeli ludzie w jakimś miejscu mogą tak myśleć”¹⁰.

Wypowiedzi niewidomej młodzieży ujawniają te aspekty wolności, które są eksponowane we współczesnym języku. Na pytanie „Czym jest dla Ciebie wolność?” badani odpowiedzieli:

Wolność to (1) umiejętność wybrania tego, co dobre i pożyteczne, (2) brak uzależnienia od innych, (3) układanie życia tak, jak my chcemy, (4) poczucie swobody, nieskrępowania w wyborach, (5) prawo, którego nikt nie może nam odebrać, (6) możliwość decydowania i brania odpowiedzialności, dążenie do samodzielnych decyzji, (7) możliwość podejmowania decyzji o sobie, (8) możliwość wyrażania siebie w granicach, (9) odpowiedzialność za swoje postępowanie/wybory, (10) życie bez nadzoru, ćwiczenie własnych wyborów, (11) prawo do własnego wyboru, (12) brak przymusowego ograniczenia, przy jednoczesnym życiu według zasad, (13) swoboda, (14) rodzaj postawy, która wymaga szacunku, (15) sam stawiam sobie ograniczenia, inni mi ich nie narzucają.

Analiza eksplikacji leksemu *wolność* pozwala zrekonstruować wyobrażenia niewidomej młodzieży związane z tym pojęciem. *Wolność* w rozumieniu niewidomej młodzieży ma nacechowanie pozytywne. Jest pojęciem, którego rozumienie profiluje cechy relewantne, takie jak:

- samodzielność,
- niezależność,
- odpowiedzialność.

Na podstawie wyróżnionych dominant możemy zrekonstruować schematy wyobrazeniowe niewidomej młodzieży:

WOLNOŚĆ to DECYZJA samodzielna, o charakterze normatywnym, będąca wyborem tego, co dobre i pożyteczne, mająca miano odpowiedzialnej, wyrażająca podmiot w ramach przyjętych granic, wymagająca szacunku ze strony innych osób.

¹⁰ A. Wierzbicka, *Język – umysł...*, dz. cyt., s. 154

WOLNOŚĆ to DZIAŁANIE zgodne z własną wolą, nieograniczone przez inne osoby, niepodlegające nadzorowi zewnętrznemu.

Dane zawarte w wypowiedziach badanych zawierają elementy eksplikacji słownikowych związane z potocznym rozumieniem *wolności*. Co ciekawe, przytoczone eksplikacje nie uwzględniają perspektywy, w której podmiotem *wolności* jest państwo, naród. Rzeczownik ten rozumiany jest w kontekście działalności mentalnej i społecznej człowieka w ramach jego życia codziennego. Jak słusznie zwraca uwagę Maciej Abramowicz, najczęstszym ciągiem wyrazowym używanym w kontekście mówienia o wolności jest „mieć wolność”¹¹. Twierdzenie to ma swoje odzwierciedlenie w wypowiedziach niewidomej młodzieży. Definicje leksemu *wolność* są wyrazem silnej ambicji decydowania o kształcie swojego życia. Należy jednak zwrócić uwagę, że proponowane rozumienia nie są pozbawione elementów aksjonormatywnych. Niewidoma młodzież widzi potrzebę samoograniczenia wolności wyboru w ramach odpowiedzialności moralnej.

Autorytet

Wyraz *autorytet* ma we współczesnej polszczyźnie dwa znaczenia. *Słownik języka polskiego* pod red. W. Doroszewskiego definiuje leksem *autorytet* jako (1) „ogólnie uznana czyjaś powaga, wpływ, znaczenie, przewaga, mir”, (2) „człowiek, instytucja, czynnik, mający ogólnie uznaną powagę, wpływ, znaczenie”. *Wielki słownik języka polskiego* pod red. P. Żmigrodzkiego określa *autorytet* jako: (1) „uznanie i szacunek, jakimi jest obdarzana osoba w jakimś środowisku”, (2) „osoba lub instytucja, która cieszy się uznaniem i szacunkiem”. Przywołane znaczenia odnoszą się do dwóch typów autorytetu: autorytetu wiedzy i umiejętności, ze względu na które osoba zyskuje uznanie i szacunek oraz autorytetu formalnego nadawanego z racji zajmowanej pozycji, pełnionego urzędu. Żadna z proponowanych definicji nie mówi bezpośrednio o autorytecie doskonałości, którym osoba staje się ze względu na świadectwo postępowania.

W eksplikacjach niewidomej młodzieży rzeczownik ten ma wartościowanie pozytywne i rozumiany jest jako:

Autorytet to (1) osoba, z której zdaniem się liczymy, (2) ktoś, z kogo bierzemy dobry przykład, (3) osoba, która ma swoje poglądy, pokazuje mi, do czego dążyć i w jaki sposób, (4) wzór do naśladowania, (5) ktoś, na kim można polegać, kto może uczyć innych, (6) ktoś, na kim można się wzorować, (7) osoba, którą chcę naśladować, na której się wzoruję, (8) przewodnik w postępowaniu, (9) osoba, która swoim życiem pokazuje dobre wartości, jak dobrze żyć, (10) osoba, która według nas jest idealna – może mieć wady, ale cenimy ją mimo wszystko, (11) osoba dla nas ważna, godna poszanowania.

¹¹ M. Abramowicz, *Wolność*, [w:] J. Bartmiński, *Nazwy wartości. Studia leksykalno-semantyczne*, Lublin, Wyd. Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, 1993, s. 149

Analiza eksplikacji leksemu *autorytet* pozwala zrekonstruować wyobrażenia niewidomej młodzieży związane z tym pojęciem. *Autorytet* w rozumieniu niewidomej młodzieży jest pojęciem, którego rozumienie profiluje cechy relewantne, takie jak:

- szacunek,
- uznanie,
- naśladowanie.

Na podstawie wyróżnionych dominant możemy zrekonstruować schematy wyobrazeniowe niewidomej młodzieży:

AUTORYTET to OSOBA wyróżniająca się cechami, które uznajemy za godne naśladowania.

AUTORYTET to ŚWIADECTWO CZYNU moralnego.

W rozumieniu niewidomej młodzieży wyraźnie zaznacza się metonimizacja autorytetu. Mówi się o autorytecie konkretnym, osobowym. Pytani najczęściej określają autorytet jako „wzór”, który należy naśladować ze względu na jego cechy (uznane za pozytywne, lecz nie wskazane przez pytanych). W eksplikacjach często pojawia się odniesienie do autorytetu doskonałości, którym osoba staje się ze względu na świadectwo postępowania.

Jako przykłady autorytetów niewidoma młodzież podaje: Jana Pawła II i osoby święte – autorytety doskonałości; kolegów z klasy, którzy się dobrze uczą i są ambitni, więc – w tym zakresie – warto ich naśladować; nauczycieli z ośrodka w Laskach oraz rodziców, którzy służą wsparciem, umiejętnościami i wiedzą.

Analiza rozumienia pojęć *ojczyzna*, *miłość*, *wolność*, *autorytet* – które wchodzi do kanonu wartości uznawanych za fundamentalne – wiele mówi o doborze i hierarchii wartości niewidomej młodzieży. Przytaczane eksplikacje wskazują na wysoki poziom nacechowania emocjonalnego definiowanych pojęć. Powstałe schematy wyobrazeniowe są wynikiem kategoryzacji pojęć, doboru aspektów wyróżniających w ramach danej kategorii i jakościowej charakterystyki pojęcia w kontekście wyróżnionych aspektów. Każda z proponowanych eksplikacji nosi miano subiektywnej, przy jednoczesnym związku z bazą kulturową języka. Tym samym indywidualne wyobrażenia o pojęciu wpisują się, z jednej strony, w wyobrażenia zbiorowości i, z drugiej strony, rejestrują rodzaj wiedzy o świecie, wrazliwość poznawczą, określony system wzorców i wartości jednostki¹². Mentalne wyobrażenia definiowanych pojęć w świadomości niewidomej młodzieży mieszczą się w ramy definicji słownikowych i przytaczanych za Wierzbicką eksplikacji kulturowych. Należy jednak zauważyć, że każda z cytowanych definicji wydobywa z tła cechy istotne dla badanych, kluczowe dla ich postrzegania danego pojęcia. W definiowaniu leksemu *ojczyzna* istotne okazały się konotacje lokatywne

¹² M. Wiśniewska-Kin, *Chcieć, pragnąć, myśleć, wiedzieć. Rozumienie pojęć przez dzieci*, Kraków, Wyd. Impuls, 2007, s. 86

i wspólnotowe. Eksplikacja pojęcia *miłość* uwydatnia osobę jako odbiorcę uczucia i uwypukla preferowane cechy relacyjności. Definicje leksemu *wolność* są wyrazem silnej ambicji decydowania o kształcie swojego życia przez osoby niewidome. W odniesieniu do *autorytetu* badani podkreślają istotę osobistego przykładu, świadectwa postępowania.

Dodatkowo analiza materiału badawczego przynosi przekonanie, że brak wzroku nie wpływa negatywnie na funkcjonowanie językowe niewidomych i neguje tezę o istnieniu zależności konceptualizacji i abstrahowania od danych wzrokowych.

Zakończenie

Wyniki analizy przeprowadzonej w ramach niniejszego opracowania są szczególnie ciekawe z punktu widzenia praktyki wychowawczej, bowiem pozwalają na zarysowanie świata wartości młodzieży niewidomej oraz ukazują rozumienie wybranych wartości. Na ich podstawie możemy sformułować kilka wniosków o wzajemnych zależnościach pomiędzy całkowitym zaburzeniem widzenia a hierarchią wartości niewidomej młodzieży.

Po pierwsze, rezultaty analizy dowodzą, że wśród badanych możemy mówić o trwałości tradycyjnych w kulturze polskiej wartości. Świadczy o tym wysoka ranga takich wartości, jak: rodzina czy miłość. Fakt ten potwierdza także silnie pozytywne nacechowanie leksemu *ojczyzna* w rozumieniu niewidomej młodzieży. Po drugie, ważnym wnioskiem płynącym z przeprowadzonej analizy jest pozytywne waloryzowanie wartości moralnych przez respondentów. Niewidoma młodzież daleka jest w swoich deklaracjach od egocentryzmu.

W wypowiedziach badanych widoczne jest pragnienie budowania głębokich więzi międzyludzkich. Po trzecie, w deklaracjach badanych wyraźnie zaznacza się chęć niezależności, samostanowienia o swoim życiu, ale także chęć bycia sobą, nieudawania kogoś, kim się nie jest, tym samym niepoddawania się konformizmowi.

Analiza wyników badań przynosi jedynie częściowe przekonanie o wpływie niepełnosprawności na hierarchię wartości osób niewidomych. Z jednej strony, należy wskazać grupę uznawanych wartości determinowanych niepełnosprawnością (potrzeba akceptacji, samodzielności w codziennych czynnościach, rozwoju swojego potencjału, bezpieczeństwa i wsparcia od innych osób), z drugiej zaś grupę wartości, która wskazuje na pewną tendencję w deklaracjach młodzieży niezależną od faktu niepełnosprawności (potrzeba niezależności, potrzeba bliskości).

Przeprowadzona analiza przynosi przekonanie o wysokiej kompetencji aksjologicznej niewidomej młodzieży z Ośrodka Szkolno-Wychowawczego dla Dzieci Niewidomych im. Róży Czackiej w Laskach i zarysowuje pozytywny obraz świata wartości badanych. Mimo iż literatura przedmiotu podkreśla, że na postawy

i hierarchię wartości młodzieży wpływ ma kultura masowa, która swym przekazem wzmacnia mentalność konsumpcyjną, myślenie młodzieży niewidomej nie jest zdeterminowane przez przekaz mass mediów. W wypowiedziach niewidomej młodzieży nie ujawniły się cechy wskazujące na materializm, hedonizm, subiektywizm lub ludyzm, które są często wyróżniane jako antywartości towarzyszące wyborom młodych osób.

Wyniki badań pozwalają również sformułować postulaty pomocne w praktyce pedagogicznej. Po pierwsze, konieczne jest przygotowanie niewidomej młodzieży do „technicznej strony wyborów”, np. zastosowanie podobnej nakładki szablonowej w wyborach do samorządu szkolnego, klasowego, internatowego. Po drugie, powinno się zintensyfikować zajęcia z zakresu orientacji przestrzennej i samodzielnego poruszania w terenie nieznanym, zwiększając poczucie bezpieczeństwa poza Ośrodkiem. Po trzecie, ponieważ wyniki badań wskazały na odczuwanie przez uczniów niewidomych lęku przed życiem poza Ośrodkiem, konieczne jest wprowadzenie do programu wychowawczego oddziaływań zmniejszających stres, np. przez organizowanie wyjazdów do miejsc pracy absolwentów niewidomych, którym powiodło się w życiu zawodowym.

Bibliografia

- Abramowicz M., *Wolność*, [w:] Bartmiński J., *Nazwy wartości. Studia leksykalno-semantyczne*, Lublin, Wyd. Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, 1993
- Bezpieczeństwo osób niewidomych i słabowidzących w ruchu drogowym. Wybrane aspekty praktyczne*, red. Laskowska K., Filipkowski W., Glińska E., Białystok, Uniwersytet w Białymstoku, 2014
- Kwapiszowie J. i J., *Orientacja przestrzenna i poruszanie się niewidomych i słabowidzących*, Warszawa, Wyd. WSiP, 1990
- Puzynina J., *Język wartości*, Warszawa, Wyd. PWN, 1992
- Puzynina J., *Wartości i wartościowanie w perspektywie językoznawstwa*, Kraków, Wyd. PAU, 2013
- Słownik języka polskiego*, pod red. Doroszewskiego W., Warszawa, Wyd. PAN, 1958–1969
- Szczepański J., *Elementarne pojęcia socjologii*, Warszawa, Wyd. PWN, 1972
- Wielki słownik języka polskiego*, pod red. Żmigrodzkiego P., Kraków, Wyd. PAN, 2007
- Wierzbicka A., *Język – umysł – kultura*, Warszawa, Wyd. PWN, 1999
- Wierzbicka A., *Metatekst w tekście*, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk, Wyd. PAN, 1971
- Wierzbicka A., *Słowa klucze. Różne języki – różne kultury*, Warszawa, Wyd. Uniwersytetu Warszawskiego, 2007
- Wiśniewska-Kin M., *Chcieć, pragnąć, myśleć, wiedzieć. Rozumienie pojęć przez dzieci*, Kraków, Wyd. Impuls, 2007